

Rapport over de bouwhistorisch verkenning

Foto 19-3-2013

Stomp van de molen van Speelman in Sassenheim

Monumentnummer 506223

Molenbehoud.nl

Nico Jurgens
Nieuwegein
maart 2013

Inleiding en samenvatting

In opdracht van de gemeente Teylingen werd een bouwhistorische verkenning verricht in de stomp van de molen Speelman te Sassenheim. Aanleiding tot het onderzoek is de voorbereiding voor het vaststellen van een nieuw bestemmingsplan. Dit bepaalt tevens het doel van het onderzoek: het verkrijgen van informatie die van belang is voor de afwegingen voor het te nemen besluit. De nadruk komt hierdoor op het beargumenteerd formuleren van waardestellingen. Het herleiden van bouwhistorische gegevens die nog niet bekend zijn uit de geschreven geschiedenis is hieraan ondergeschikt.

Over de geschiedenis van molen Speelman is al veel gepubliceerd; een deel van de publicaties is beschikbaar via Internet. De meest uitvoerige publicaties zijn twee artikelen in het tijdschrift *de Molenwereld*; één van deze artikelen is in enigszins ingekorte vorm op het web gepubliceerd. Samenvattingen van de geschiedenis zijn te vinden op de molendatabase verdwenen molens (<http://www.molendatabase.org/molendb.php> stomp: dbnr 297; voorganger: dbnr 16253; De Cocksdorp: nr 1381).

Verskillende historici hebben bijgedragen aan het onderzoek naar deze molen; hun resultaten zijn bij de molenstichting aanwezig in de vorm van manuscripten. Er verscheen nog geen publicatie waarin alle bekende gegevens werden verzameld. Dit rapport poogt alle bekende gegevens bijeen te brengen. De molen werd gebouwd in 1869 als opvolger van een in 1846 gebouwde molen die het jaar tevoren was afgebrand. Aanvankelijk woonde het molenaarsgezin onderin de molen zoals dat in de in 1868 afgebrande molen ook gebeurde. In 1876 werd een woning buiten de molen gebouwd. Het accent van het bedrijf werd steeds verder verlegd naar de teelt van en handel in bloembollen en in 1882 werd het molenaarsbedrijf beëindigd. De bovenbouw van de molen werd toen afgebroken en verkocht.

Eén van de vragen die aanleiding waren tot deze verkenning is de bewoning van de molen die in de Redengevende Omschrijving bij de opname in de Rijkslijst van Monumenten wordt vermeld. Deze bewoning blijkt duidelijk uit de grote vensters in de molen; dit was ongebruikelijk in molens, temeer daar deze molen afgelegen stond op het moment dat deze werd gebouwd. De gemetselde onderbouw was na de brand van 1868 niet meer bruikbaar en is niet hersteld. De bewoning van de molen uit 1846 is uit documenten bekend en kan van 1869 tot 1876 met zekerheid worden aangenomen. Ook later is nog wel in de molen gewoond. Wij vermelden hier alvast de aan het slot getrokken conclusie:

De woning is een intrinsiek onderdeel van het totale molenontwerp geweest. Er hebben enkele gezinnen in de molen, c.q. stomp gewoond maar perioden van bewoning zijn afgewisseld met perioden dat de stomp alleen als bedrijfsruimte werd gebruikt. Door stijgende eisen aan woonruimten (te beginnen met de Woningwet van 1901) is deze (secundaire) functie in onbruik geraakt, hoewel nog kort vóór de aankoop door de gemeente in de stomp gewoond zou zijn.

Door het afbreken van de bovenbouw is alleen het oorspronkelijk bewoonde deel behouden gebleven maar omdat dit een deel van de bedrijfsruimte is geweest kan ook na de sloop van de bovenbouw niet van een woning, maar alleen van 'met en binnen bedrijfsruimte gerealiseerde woonruimte' gesproken worden.

De molen was de hoogste en mooiste in de Bollenstreek en dat was ongetwijfeld het resultaat van het voornemen in 1846 en 1869 om de molen en woning te combineren waardoor de molen met hetzelfde beschikbare kapitaal hoger gebouwd kon worden en daardoor beter verzekerd was van goede windvang. Daarmee heeft de bouwheer te ver op de tijd vooruitgelopen: toen de molen werd opgericht, stond deze rondom vrijwel vrij op de wind, en de bovenbouw was al afgebroken vóór de uitbreidingsplannen van Sassenheim de molen naderden.

Nieuwegein, 26 maart 2013
Nico Jurgens

Samenvatting van de geschiedenis van de molen

Een historisch onderzoek maakt geen deel uit van deze opdracht. In het verleden werd door diverse historici al veel onderzoek gedaan naar de molen. Hieruit citeren wij een aantal relevante gegevens:

Bert Kölker vermeldt in *Kroniek van de Lisser Timmerman en molenmaker Cornelis van der Zaal, 1762-1839* (2012):

Voor 1326 had heer Dirk van Sassenheim de wind van het Lisser ambacht in leen, mogelijk stond de molen niet in Sassenheim maar in Lisse. In 1357 wordt vermeld dat Jan van Minnen de molen in Sassenheim in leen heeft. Op 6 maart 1389 verleende hertog Albrecht aan Heer Jan van Heemsteden en heer Reynout Ever het octrooi op het malen van graan op hun molen te Sassenheim voor bewezen diensten.

Uit de belastingregisters van de tiende penning blijkt dat Sassenheim in 1544 nog steeds een korenmolen had. Maar in 1557 was hij kennelijk verdwenen, wellicht door brand, aangezien Cornelis Jansz. op 17 juni 1557 toestemming verkreeg om "een wint kooren moolen" te mogen bouwen in Lisse. Of die molen ook werd gebouwd is onzeker, want op 2 december 1568 verkregen de gezworenen en onderzaten van Lisse opnieuw vergunning voor de bouw van een molen. Op 18 april 1569 tekenden ze een contract "tot oprichting en het bouwen van een windkorenmolen te Lisse" met Adriaen Cornelisz Pater, molenaar te Katwijk en Valkenburg.

De molen maalde ook voor de bakkers van Sassenheim, zodoende kon daar geen molen meer worden gebouwd. Op 9 januari 1667 kocht de Lisser molenaar Jan Aelberts Heemskerk zelfs de molenrechten van Sassenheim.

Het is nog niet bekend waar de middeleeuwse molen van Sassenheim stond. De molen staat niet aangegeven op de kaart van Floris Balthasar van Berckenrode uit 1615 waarop de korenmolens van Lisse en Warmond wel staan aangeduid; hetzelfde geldt voor de kaart van J.J. Dou uit 1687. Op de *Kadastrale Minuut* van 1832 staat op deze plaats ook geen molen aangegeven.

De molen staat voor het eerst aangegeven op de *Topographische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden 1:50.000* die verkend werd in 1850.

De molen staat ook op de kaart van Sassenheim in de *Gemeenteatlas* van Kuyper uit 1867. Op deze kaart staan geen andere bouwwerken bij de molen getekend.

Jan Jacobus van Rhijn kreeg op 3 juli 1846 toestemming om een korenmolen te bouwen in Sassenheim. Hiertoe kocht hij op 19 september van dat jaar een perceel grond. Het Dagregister deel 7 numero 488 van het Kadaster vermeldt dat Van Rhijn de grond kocht "... om op hetzelfde een huizing en Windkorenmolen en hetgeen daarbij behoort te bouwen ..." De molen kreeg de naam 'De Nijverheid' en werd vermoedelijk gebouwd door Pieter Samwel. Blijkens de acte van overdracht uit 1848 was deze eerste molen een koren- en pelmolen.

In de tijd van Van Rijn en ook daarna onder Samwel, Kuyk en Knoop staat de molen op kadastraal perceel nummer 490. Dit perceel wordt omschreven als 'korenmolen, erf en schuur' Er heeft toen dus geen huis bij de molen gestaan, want het wordt niet genoemd en op het desbetreffende perceel staan volgens een kadastrale kaart uit 1847 maar twee panden: de schuur en de molen. De woning moet in de molen zijn geweest, hetgeen in overeenstemming is met het bevolkingsregister dat de mensen wel op die plaats laat wonen (huisno. 135a).

Van de in 1846 opgerichte molen bestaan geen afbeeldingen; er is uit het Kadaster alleen een schets van de plattegrond bekend. Deze schets toont een vierkante onderbouw. Op dit vierkant kan een wipmolen gestaan hebben (een constructie die in het verleden veel voorkwam) maar ook een achtkante bovenkruier.

Laatstgenoemde constructie is, voor zover bekend, minder algemeen geweest dan wipkorenmolens maar bood wel meer ruimte zodat de combinatie met woonruimte toch een achtkante molen op vierkante onderbouw doet vermoeden. Belangrijker is dat de vierkante plattegrond aantoont dat de achtkante onderbouw (de huidige stomp) in 1869 nieuw gebouwd is en niet was overgebleven van de verbrande molen.

In 1868, hetzelfde jaar dat de molen was gekocht door Cornelis Johannes Speelman, brandde deze af, zeer waarschijnlijk als gevolg van blikseminslag. P.J.M. de Baar, archivaris van het gemeentearchief van Leiden, deed onderzoek naar deze molen. Over de brand was slechts iets te vinden in de bijlagen 130-134 bij de rekening van de gemeenteontvanger over het jaar 1868. Hierin worden kosten genoemd die gemaakt zijn in verband met drie branden in dat jaar: op 8 maart 1868 bij de heer Speelman, op 4, 5 of 6 juli (de datum wordt niet consequent vermeld) vermoedelijk in een schuur, en in de nacht van 28 op 29 oktober bij molenaar Speelman. Het is niet duidelijk welk object op 8 maart en welk op 29 oktober afbrandde; deze laatste datum is het meest waarschijnlijk voor de brand van de molen.

Een artikel in het *Weekblad voor de bloembollencultuur* (waarvan wij helaas de publicatiedatum niet konden achterhalen; het artikel verscheen in een reeks in de jaren 1932 en 1933) vermeldt:

In het voorjaar van 1869 tijdens een hevig onweder sloeg de bliksem in den molen, terwijl 't geheele huisgezin zich reeds ter ruste had begeven. Voor de rustplaats van vader en moeder sliep de jong geboren telg, [...]. Het reeds brandende graan maakte het echtpaar wakker, en met veel moeite wist het echtpaar de wieg met het jonge Hansje buiten te brengen.

De stichtingssteen die boven de poort in de molen aanwezig was, vermeldt als eerste steenlegging 8 februari 1869. Het in het *Weekblad* genoemde jaar van de brand lijkt dus onjuist te zijn.

De molen werd daarna herbouwd. Bij de herbouw werd gebruik gemaakt van een molen die elders afgebroken was. Vrijwel zeker betreft dit molen 'De Hoop' op Bolwerk Reguliers in Amsterdam. Deze molen was gebouwd in 1789 ter vervanging van een afgebrande molen. Op 16 oktober 1868, twee weken voor de brand, blijkt 'De Hoop' aan een zijden draad te bungelen door de expansie van de Hollandsche Gasfabriek van C. de Bruyn & Zonen. Volgens oud-adjunct-gemeentearchivaris van Amsterdam J.H. van den Hoek Ostende werd 'De Hoop' kort na 11 november 1868 (dus veertien dagen na de brand van 'De Nijverheid' in Sassenheim) gesloopt. Van deze molen is een tekening van B. Barbiers opgenomen in J. van Eck: *De Amsterdamse Schans & de Buitensingel* tegenover pag. 192. Deze toont inderdaad een vrij smalle, slanke molen, overeenkomstig met die te Sassenheim.

In 1876 kwam een nieuwe woning buiten de molen gereed die werd betrokken door het molenaarsgezin. Het bedrijf groeide uit en had meer ruimte nodig die in de molen gevonden kon worden als een aparte woning werd gebouwd. Maar omdat het bedrijf steeds knechten in dienst had, is het zeer wel denkbaar dat deze gehuisvest werden in de molen. Behalve van de schuurbaas die met zijn gezin in het begin van de twintigste eeuw in de stomp woonde, zijn daar nog geen gegevens van gevonden. Knechtenkamers zoals in die tijd gebruikelijk waren, hadden zeer geringe afmetingen en zullen niet in gemeentelijke administraties zijn terug te vinden.

Nadat de zaken van het bedrijf van Speelman en Zoon steeds meer verschoven waren naar het kweken en verhandelen van bloembollen, werd de molen tot de onderbouw afgebroken. Dankzij het kadaster kan het verdwijnen van de molen vrij precies gedateerd worden. De legger geeft bij perceel B 594 (molen, huis en erf) voor het dienstjaar 1883 verandering van bestemming. Vervolgens wordt dan gesproken van schuur, huis en erf op hetzelfde perceel. De molen is dus waarschijnlijk in 1882 gesloopt, waarna de stomp als schuur in gebruik is genomen. De bovenbouw werd verkocht naar De Cocksdorp (Texel) ter vervanging van een aldaar in 1881 afgebrande molen.

Prentbriefkaart van de gebouwen van de firma Speelman en Zonen. De stomp staat achter het witte gebouw. Geheel rechts de in 1876 gebouwde woning. Tussen de stomp en de woning is bedrijfsruimte gebouwd.

De stomp werd gebruikt als opslag (de onderste twee verdiepingen) en kantoor (de bovenste verdieping) voor het bollenbedrijf van Speelman. Later werden schuren tegen de molenstomp aangebouwd; hiertoe werd enkele doorgangen in het metselwerk gehakt. Meer uitbreidingen van de bedrijfsruimte werden los van de molen gerealiseerd.

Het bedrijf floreerde letterlijk en figuurlijk. In Sassenheim zijn enkele villa's ("bollenvilla's") die eigendom waren van E.J. Speelman.

De firma Speelman werd in 1970 opgeheven.

Uit het eerder genoemde artikel in het *Weekblad voor de bloembollencultuur* citeren wij:

Door de uitbreiding der zaken kwam een vraag naar voren, die vooral den ouden heer veel hoofdbreken kostte. De molen, zie dat was de kwestie, alles aanhouden ging niet en wat dus het zwaarste was moest dan ook maar het zwaarste wegen. En na lang overleg, moeder de vrouw had ook een stem in het kapittel, werd besloten het molenaarsvak aan zij te doen. Maar de molen geheel weg doen, daar is gelukkig nooit sprake van geweest, alleen werd hij ontdaan van de wiken, en verder ingericht voor het bloembollenbedrijf. Het onderste gedeelte voor pakhuis en de molenzolder voor kantoor. Aan dit kantoor werd door den toenmaligen boekhouder der firma, den heer J. Beumer, [...] den naam gegeven van "Vlooienburg".

Het artikel gaat dan verder met de opmerking dat men niet weet hoe Beumer aan die naam gekomen is, maar dat dat weinig ter zake doet. De werkelijkheid is dat de oorzaak van deze naam bij de redactie van het *Weekblad voor de bloembollencultuur* zeer wel bekend moet zijn geweest: het pellen van bollen. Zo geeft een ontwijkende mededeling ons toch informatie over één van de in de stomp uitgevoerde werkzaamheden. Waarschijnlijk was Beumer bekend met de naam van de wijk Vlooienburg in Amsterdam die in die tijd niet al te best bekend stond.

De gemetselde onderbouw van de molen in Sassenheim is blijven staan. In 1989 kocht de gemeente het gehele terrein om hier woningen te bouwen. De stomp zou dan waarschijnlijk afgebroken worden. Door Stichting Oud Sassenheim werd een verzoek gedaan de stomp te behouden. Vele steunbetuigingen van de inwoners leidden tot het besluit de stomp te behouden en te streven naar completering van de molen. De weg hiernaartoe bleek langer dan destijds voorzien. Er werd een aanvraag gedaan om de stomp op de Rijkslijst van beschermde monumenten te plaatsen. Pas op 24 juli 2001 werd dit verzoek na een moeizame juridische weg gehonoreerd. Inmiddels was de molen door de gemeente overgedragen aan de daartoe (vanuit de Stichting Oud Sassenheim) opgerichte Stichting de molen van Sassenheim. Deze stichting heeft de stomp met grote voortvarendheid gerestaureerd. Hierbij werd tevens vloer- en dakisolatie en centrale verwarming aangebracht waardoor de stomp verhuurd kon worden. Verschillende huurders hebben daar gebruik van gemaakt.

In een manuscript vermeldt J. van Teylingen dat de stomp in het begin van de twintigste eeuw nog enige tijd bewoond is geweest door de schuurbaas van de firma Speelman, de heer G. van Dorp en zijn gezin.

Vanaf het einde van de twintiger jaren van de twintigste eeuw is de stomp (voor zover gegevens gevonden werden) steeds bedrijfsruimte geweest; lange tijd nog van de firma Speelman en na 1970 van Zeefdrukkerij Mekanorma-Polyvroom. Na 1980 (de precieze periode is niet bekend) zou een secretaresse van Mekanorma-Polyvroom in de molen hebben gewoond. Een foto uit die tijd lijkt dit te bevestigen.

*Gedeelte uit dia van
A.J. de Koning,
directeur van
Vereeniging De
Hollandsche Molen
1 juli 1990. Kort bij
de molen zijn al
woningen gebouwd..*

Waarnemingen

De onderbouw van de molen werd gemetseld van rode baksteen in (plat) Utrechts formaat; gemiddelde lagenmaat 48,13 mm.

De onderbouw werd opgemeten door de afdeling Cultuur van de Provincie Zuid-Holland. Hieraan ontleen wij de volgende maten:

De gemetselde onderbouw heeft op straatniveau een uitwendige doorsnede (recht gemeten) van 9,15 m.

De muurdikte op straatniveau bedraagt 70 cm. Het metselwerk versnijdt juist boven de vloer van de eerste verdieping en onder het niveau van de draagbalken van de (verdwenen en herplaatste) draagbalken van de maalzolder.

De uitwendige doorsnede geheel boven bedraagt 7,80 m; de muurdikte hier is nog 57 cm.

Hoogten

De gemetselde onderbouw heeft een hoogte van 9,05 m.

Het niveau van de eerste vloer is 2,97 m, dat van de tweede 5,70 m.

De bovenkant van de consoles waarop de sluiting voor de stellingschoren rustten bevindt zich op 6,15 m. Er zijn in totaal 32 consoles; op iedere hoek één en hiertussen steeds drie; regelmatig verdeeld. De consoles zijn van hardsteen, 90 mm breed en 65 mm hoog.

De bovenkant van de maalzolder zal zich op circa 9,00 m hebben bevonden, hooguit twee baksteenlagen onder de bovenkant van het metselwerk. De nauwkeurige hoogte van de stelling kon nog niet worden vastgesteld; de bovenkant van het dek zal zich waarschijnlijk op vrijwel dezelfde hoogte als de vloer van de maalzolder hebben bevonden.

Deuren en vensters

Begane grond: dubbele deur op zuiden met bij de restauratie gereconstrueerde korfboog.

Venster op noordoosten en zuidwesten, enkele deur (met oorspronkelijke korfboog) op noorden.

Eerste verdieping: venster op zuidoosten en noordwesten.

Tweede verdieping: venster op westen en oosten (boven de laatste bevindt zich een hijsbalk).

Alle vensters rechte latei en 15-ruits schuiframen. Boven de vensters van de tweede verdieping zijn aan de binnenzijde ontlastingsbogen.

Het kozijn op het noordoosten was het enige oorspronkelijke dat overgebleven was. Dit werd bij de restauratie als model genomen voor het maken van nieuwe kozijnen. Onder de kozijnstijlen staan hardstenen neuten.

Balklagen:

grenen, vermoedelijk Europees; beide lagen zes balken en twee strijk balken. Er zijn maatverschillen en verschillen in de oppervlaktebewerking; dit wekt de indruk dat het secundair verwerkt hout betreft. Deze balken vertonen vrijwel geen kepen van vroegere houtverbindingen. Het zijn geen balken uit een achtkante houten constructie. Het is nog niet bekend of de Amsterdamse molen 'De Hoop' een gemetselde of houten onderbouw had; als de onderbouw gemetseld was, is het mogelijk dat de daarvan afkomstige balken in Sassenheim ook opnieuw zijn gebruikt. Een dendrochronologisch onderzoek zou hier een aanwijzing over kunnen geven maar zelfs als de veldatum van de bomen overeenstemt met het bouwjaar van 'De Hoop' is dit nog geen bewijs. Er waren tot de restauratie stalen onderslagbalken type HE 180 B (dit zijn breedflenzige H-profielen die op hun flenzen gelegd werden).

Stelling

De stelling was geconstrueerd op twee binnensluitingen. De onderste daarvan is duidelijk te zien op de enige foto die tot nu toe van de complete molen bekend is. Aantal en plaats consoles onder de onderste sluiting corresponderen met de posities van de schoren.

Ruim 20 lagen onder de bovenkant van het metselwerk bevinden zich uitsparingen waarvan de functie nog niet duidelijk is. Vergelijking met de oude foto van de molen leert dat de stellingliggers zich op hoger niveau bevonden. Het aantal uitsparingen onder de bovenste sluiting correspondeert niet met het aantal liggers (op de oude foto zijn de liggers niet te zien maar wel de stijltjes van de balustrade). Omdat hogerop geen aanwijzingen zichtbaar zijn van stellingliggers, zullen deze ook op een sluiting gelegen hebben.

Boven de genoemde uitsparingen zijn nog 9 lagen metselwerk in het vlak van de muren, daarboven gaan circa 14 lagen metselwerk verticaal omhoog (dit is niet weergegeven in de opmetingstekeningen van de Provincie Zuid-Holland). Het juiste aantal lagen kan niet worden vastgesteld door de houten kroonlijst en dakafwerking die zich voor en boven het metselwerk bevinden.

Bovenbeëindiging metselwerk

Er zijn geen lagen van het metselwerk verwijderd. Het platte dak van nu ligt op de plaats van de oude maalzolder. In de oorspronkelijke uitsparingen in het metselwerk werden bij de restauratie nieuwe draagbalken gelegd. Er zijn geen gemetselde muren boven de stelling geweest. Het onderste deel van het achtkant boven de stelling was betimmerd met overnaadse planken of rabatdelen.

Bouwsporen

Op 14 januari 1994 bracht molendeskundige J.S. Bakker uit Moerkapelle een bezoek aan de molenstomp. Hij constateerde het volgende:

De plaats van het luiluk, recht voor de grote deuren, was duidelijk zichtbaar aan de onderkant van de vloer (hier zijn afschuiningen aan de draagbalken gemaakt). Op de etage daarboven hoort een dergelijk luik te zitten. Beide luiken zouden moeten worden gereconstrueerd. De plaats van de trap van de begane grond omhoog bleek ook zichtbaar; deze moet aan de zuidwestkant tussen twee balken omhoog gaan vanuit de molen naar de muur. [...] De plaats van de trap op de tweede etage naar boven was eveneens nog duidelijk zichtbaar, namelijk aan de kant recht boven de grote deuren tussen twee balken door. Om het hoofd niet te stoten, was daar een stuk uit de balk gehaald.

Verder werden enkele inscripties aangetroffen (de letters J S M) links naast de voormalige toegangsdeur naar de tweede etage van de afgebroken latere aanbouw.

Er waren bouwsporen van een scheidingswand aan de balken boven de begane grond en cijfers op de balken. Daar is rechts aan de noordoostkant een kamer geweest. Er moet op de plaats van de nu dichtgemetselde buitendeur eenzelfde raam geweest zijn als links naast de meterkast. De houten latei is namelijk hetzelfde en ook de kleur verf is dezelfde. Speelman heeft van dat raam later een deur gemaakt.

Sommige van de hierboven genoemde bouwsporen zijn door de uitgevoerde restauratie niet meer zichtbaar. Enkele aanwijzingen werden bij de restauratie gerealiseerd zoals het tweede raam op de begane grond en de plaats van de trap van de eerste naar de tweede verdieping.

Bij de restauratie werd een later aangebrachte doorgang op het oosten naar de aanbouw weer dichtgemetseld. De stalen onderslagbalken onder de houten draagbalken werden verwijderd en de houten balken werden polymeerchemisch hersteld.

Analyse en conclusies

Eén van de kozijnen vertoont brandschade. Het is niet bekend wanneer deze schade is ontstaan; zoals hiervoor beschreven werd de onderbouw in 1869 geheel nieuw gebouwd.

Schuiframes zijn zeer ongebruikelijk in bedrijfsgebouwen maar (in de bouwtijd) normaal in woningen. Als hier al twijfel over bestaat, elke twijfel over het uitgangspunt bij het ontwerp wordt weggenomen door het gebruik van hardstenen dorpels en kozijnneuten, die nooit in molens werden toegepast. Zelfs in de zeker als woning gebouwde onderbouw van de korenmol van Arkel (1851) zijn geen hardstenen dorpels en neuten toegepast. Bewoning van de molen in Sassenheim blijkt ook uit gepubliceerde gegevens.

Het is denkbaar dat de bewoning eindigde bij de brand in 1868 en dat de ramen waren behouden. Er zijn echter meerdere aanwijzingen waaruit blijkt dat ook de herbouwde molen perioden van bewoning heeft gekend. Molendeskundige J.S. Bakker uit Moerkapelle heeft tijdens een bezoek dat hij in 1994 aan de molenstomp bracht een aantal bouwsporen aangetroffen. Deze zijn thans niet of zeer moeilijk waarneembaar. Deze bouwsporen bevestigen dat de molen ook na 1869 bewoond is geweest. Ook de summiere beschikbare gegevens spreken over bewoning van de in 1868 herbouwde molen.

De hijsbalk werd pas aangebracht na het afbreken van de bovenbouw van de molen. Binnen de molen was een hijswerk op windkracht; een hijsbalk werd aan bovenkruier-molens nooit toegepast.

De hijsbalk maakt een logische bedrijfsafloop in het bollenbedrijf duidelijk. De bollen werden in manden aangevoerd; opgehesen naar de bovenste zolder, waar dan ook de verwerkvoorraad kwam te staan. Dan is het logisch dat het pellen op de zolder eronder plaats vond (Dat pellen ging met een flinke ploeg mensen). De begane grond zou dan goed zijn voor de expeditie van de gepelde bollen. Zeer waarschijnlijk sloot de omvang van de bollenpellerij bewoning uit, nog afgezien van problemen met vuil en vlooiën.

De stalen onderslagbalken onder de twee oorspronkelijke balklagen wijzen op een functie als bedrijfsruimte. De onderslagbalken waren nodig vanwege het aantasten van het hout in de muuropleggingen. In woonruimte zou de vloerbelasting minder hoog zijn geweest; stellig zouden de houten draagbalken dan gerepareerd zijn door deze

aan te scherven of opgevangen door er sloffen onder te steken. Enerzijds de hoge vloerbelasting en anderzijds de omstandigheid dat geen esthetische eisen werden gesteld, leidden tot de keuze voor stalen profielbalken. (Ook in Arkel werden pas stalen onderslagbalken toegepast nadat de onderbouw van die molen niet meer bewoond werd).

De woning is een intrinsiek onderdeel van het totale molenontwerp geweest. Door stijgende eisen aan woonruimten is deze (secundaire) functie in onbruik geraakt. Incidenteel werd nog wel in de stomp gewoond; wellicht zelfs tot 1989.

Door het afbreken van de bovenbouw is de verhouding in volume van bedrijfsruimte en woonruimte gewijzigd maar de hoofdfunctie is steeds bedrijfsruimte geweest zodat ook na de sloop van de bovenbouw niet van een woning, maar alleen van binnen bedrijfsruimte gerealiseerde woonruimte gesproken kan worden.

Waardestelling

De stomp is ingeschreven in het register van rijksmonumenten waaruit blijkt dat de cultuurhistorische waarde wordt erkend. Deze waarde wordt in de redengevende omschrijving als volgt benoemd:

De romp van de Molen van Speelman is van algemeen belang vanwege de cultuurhistorische en typologische waarden als voorbeeld van een molenromp van het type achtkante stellingmolen. Hoewel genoemd molentype landelijk gezien vrij veel voorkomt, is dit in Zuid-Holland op zich tamelijk zeldzaam. Het feit dat de korenmolens kennelijk vanaf een vroeg stadium een periode van bewoning heeft gekend levert, ongeacht het ontbreken van duidelijke, fysieke blijken daarvan in de romp, een extra score op voor wat betreft het punt van de zeldzaamheid van het object. Immers, bewoonde korenmolens kwamen in het algemeen in ons land weinig voor. Daarnaast vormen de visuele kwaliteit en de relatieve gaafheid van het bouwkundig casco van de molenromp argumenten voor een waardering op rijksniveau.

Deze waardestelling behoeft enige aanvulling. Hoewel in de nieuwe filosofie van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed minder aandacht wordt gericht op objecten en meer op de relatie van historische objecten in hun omgeving, wordt de omgeving van deze molenstomp zelfs niet genoemd. In bijlage zijn enkele historisch-geografische gegevens over Sassenheim opgenomen en is gepoogd inzicht te verkrijgen in de keuze van de locatie.

De redengevende omschrijving noemt de vroegere bewoning als cultuurhistorische waarde. Naar bewoning van korenmolens werd nog geen onderzoek gedaan. Er kunnen slechts enkele algemeenheden worden opgemerkt. Op de dorpen werden vrijwel alleen 'grondzeilers' gebouwd. Dit konden standerdmolens, wipkorenmolens, houten of stenen bovenkruisers zijn. Deze molens boden geen plaats voor bewoning. Dat was anders met stellingmolens, waarvan het aantal op de dorpen nooit groot is geweest. Oorspronkelijk bewoonde stellingmolens staan bijvoorbeeld in Aalsmeer (1863), Bodegraven (1697) en Benthuizen (1772) en in Hillegom ($\pm$ 1840), Nieuwveen (zeskant; circa 1800) en Reeuwijk (1830) stonden bewoonde stellingmolens. Die van Benthuizen is, en die van Reeuwijk was een ronde stenen molen.

In deze omgeving werden vanaf de achttiende eeuw stellingmolens gebouwd in de steden. Deze waren vaak bewoond zoals bijvoorbeeld de nog bestaande molens van Leiden (De Valk; 1743), Gouda (De Roode Leeuw; 1727/1771) en Woerden (1755).

De reden waarom het bouwen van bewoonbare stellingmolens op het platteland weinig opgang maakte, is niet bekend, maar was waarschijnlijk gedurende lange tijd het gevolg van het feodale stelsel: de molenaar was geen eigenaar en de eigenaar had geen belang bij het verschaffen van woongelegenheid aan de molenaar. Toen molenaars na de Franse Tijd wel vaak eigenaar waren, was het bouwen van stellingmolens voor hen te kostbaar; de inkomsten van het malen waren door de afschaffing van het feodale stelsel afgenomen. Hierin kwam verandering door een aanbod aan tweedehands materiaal van molens die elders werden afgebroken, waardoor doelmatige molens gebouwd konden worden voor een relatief lage prijs. De eerste stroom tweedehands materiaal kwam van polders die overstapten op stoombemaling. Dit proces kwam omstreeks 1850 steeds sterker op gang. Een volgende stroom tweedehands materiaal ontstond door de oprichting van meelfabrieken vanaf het midden van de negentiende eeuw en de Vestingwet van 1874 waardoor de verdedigingswerken van de oude steden hun functie verloren en werden opgeruimd, met inbegrip van de korenmolens die daarop stonden. Hoewel nog steeds niet algemeen kwam het nu binnen financieel bereik van dorpsmolenaars om een stellingmolen te bouwen.

De toelichting bij de redengevende omschrijving noemt acht achtkante stellingkorenmolens in de provincie Zuid-Holland. Tellen is arbitrair; de 'Keukenhofmolen' bij Lisse kan welbeschouwd niet meegeteld worden: dit is een poldermolen uit Groningen die bij de verbouwing tot quasi-korenmolen elke bouw- en cultuurhistorische waarde

verloren heeft. De molen van Maasdam kan feitelijk ook niet meegeteld worden; dit was een grondzeiler die pas later ter plaatse op een hogere voet werd geplaatst. Van de zes molens die dan nog overblijven is alleen de korenmolen van Streefkerk (waarschijnlijk) nieuw gebouwd; alle andere exemplaren werden gebouwd met onderdelen van molens die elders afgebroken waren.

Molens die gebouwd werden met gebruikmaking van sloopmateriaal vertegenwoordigen ook een belangrijke periode in de molengeschiedenis. In de veenontginningen van de tweede helft van de negentiende eeuw elders in het land zijn alle molens gebouwd met tweedehands materiaal (de oude molens in deze gebieden stonden niet op het veen maar op zandruggen die al heel lang bewoond waren); in Zuid-Holland nam de molenbouw gedurende de tweede helft van de negentiende eeuw snel af doordat stoommeelfabrieken hier eerder rendabel waren dan elders in het land.

Voor de geschiedenis van de korenmolens in Zuid-Holland zijn deze met tweedehands materiaal gebouwde molens dus ook van belang.

Conclusies over de cultuurhistorische waarde

In de opdracht voor deze verkenning werd expliciet gevraagd aandacht te besteden aan de vraag óf de molen en later de stomp bewoond is geweest en wanneer. Hoewel geen poging werd gedaan een volledige lijst van bewoners met begin- en einddata van bewoning op te stellen, kan toch een belangrijk antwoord op deze vraag gegeven worden: de molen is zeker bewoond geweest; er is echter geen continuïteit in bewoning geweest.

Aan de hiervoor beantwoorde vraag gaat echter een andere vooraf: de vraag óf, en zo ja, welke cultuurhistorische waarde aan de bewoning toegekend moet worden. Het antwoord op deze vraag is immers relevant om de vraag te kunnen beantwoorden welke consequenties het eventueel reconstrueren van de stomp zal hebben.

Vanuit de vraag naar die waarde gaat het erom of de stomp:

- een op zich zelf staande woning was waar een molen bovenop stond,
- of het een woning was waar bovenin gemalen werd,
- of dat de stomp een restant is van een molen waar onderin gewoond werd.

In het voor u liggende rapport werd duidelijk dat alleen de laatste omschrijving op de stomp van toepassing is.

De stomp had alleen in de vorm van stomp cultuurhistorische waarde als onderdeel van de gebouwen van het bollenbedrijf. Juist het behoud van de stomp als stomp heeft weinig cultuurhistorische waarde, hoewel het natuurlijk wel zo is dat ook de stomp getuigt van geschiedenis, namelijk de geschiedenis vanaf 1989.

De cultuurhistorische waarde van de stomp is te verhogen door de gebouwen van het bollenbedrijf weer op te richten (wat ongetwijfeld geen optie zal zijn) of door er weer een molen bovenop te zetten. Weliswaar is de toename van de cultuurhistorische waarde dan gering maar ontegenzeggelijk positief.

Completering van de molenstomp zal geenszins afbreuk doen aan de nu bestaande cultuurhistorische waarde.

De **cultuurhistorische** waarde zal op korte termijn niet in grote mate toenemen door de reconstructie met een **nieuwe** bovenbouw.

Om erkend te worden als rijksmonument van geschiedenis en kunst dient een object minimaal vijftig jaar oud te zijn. Een bovenbouw die nu nog gebouwd moet worden, zal dus pas na vijftig jaar erkend kunnen worden als rijksmonument.

De huidige cultuurhistorische waarde van de stomp is vrij gering: de stomp is slechts een gedeelte van de oorspronkelijke korenmolen en is slechts een zeer klein gedeelte van het voormalige bollenbedrijf van Speelman. Als zelfstandig object heeft de stomp alleen bestaan sinds 1989; de sindsdien verstreken tijd is te kort voor het groeien van belangrijke cultuurhistorische waarde. Toen de bovenbouw in 1882 afgebroken werd, bestond in elk geval de molenaarswoning. Er werd nog niet gevonden wanneer de schuur tussen de stomp en de woning werd opgericht maar als die nog niet bestond toen de bovenbouw werd afgebroken, zal de bouw van die schuur zeker snel hebben plaatsgevonden.

Veel molenaarsbedrijven zijn blijven voortbestaan in een stomp van een windmolen; in de stomp was dan een maalderij ingericht. In die gevallen heeft de stomp wel als zelfstandige eenheid bestaan en heeft de stomp waarde die de stomp in Sassenheim nooit gehad heeft. Behoud als stomp is daarom vanuit cultuurhistorisch oogpunt weinig zinvol.

Completering laat zien waar de stomp van overgebleven is en maakt de stomp daardoor beter herkenbaar. Toevoeging van een bovenbouw verwijst naar de cultuurhistorische waarde van de stomp als molenrestant.

Reconstructie zal, naast het hiervoor genoemde aspect, ook positief effect hebben op andere waarden:

De twee-eenheid van werken en wonen van de gecompleteerde molen

De reconstructie van de molen maakt de cultuurhistorische twee-eenheid werken-wonen weer duidelijk, terwijl dat bij handhaven in de huidige staat hooguit herinneringswaarde heeft. De waarde van deze twee-eenheid gaat dus nog verder dan alleen de herkenning dat de stomp deel van een windmolen is geweest; de Redengevende Omschrijving noemt de zeldzaamheid van bewoonde korenmolens.

De complete molen als getuigenis van de 'wieg' van het bollenbedrijf van Speelman

Sassenheim is sinds 1950 snel gegroeid. Deze groei heeft zijn ontstaan voor een groot deel te danken aan de bollenteelt. De firma Speelman neemt daarin een belangrijke plaats in. Deze firma vestigde zich in 1868 in de korenmolen als molenaarsbedrijf; later werden de bakens verzet en groeide het bedrijf uit tot een bollenkweker met afzet ver buiten Nederland. De molen is hiervan een belangrijk monument (hier in de zin van: getuigenis dat hier de 'wieg' van de firma Speelman stond) dat aan herkenbaarheid wint door completering. Hoewel de firma Speelman nu vrijwel alleen bekend is als bollenbedrijf, zou het bedrijf niet in Sassenheim gevestigd zijn als Cornelis Johannes Speelman de windkorenmolen niet had kunnen kopen.

De molen als 'ankerpunt' in de historische geografie van Sassenheim

Steden en dorpen zijn geen openluchtmusea. Het behoort tot de 'natuurlijke' gang van zaken dat oude objecten worden opgeruimd om plaats te maken voor nieuwe. Maar steden en dorpen behouden hun identiteit doordat een bepaald aantal historische relictten behouden blijft. Oud naast nieuw. De directe omgeving van de molen is sterk veranderd, vooral door de woningbouw die in 1989 begonnen is. Toch zijn hier nog enkele cultuurhistorische elementen te herkennen: delen van de infrastructuur (land- en waterwegen), kwekerswoningen en de molen. De relictten vormen dan de 'ankerpunten' voor de herinnering. Zulke ankerpunten maken het mogelijk de huidige situatie te vergelijken met de historische. De korenmolen van Sassenheim zou zo'n ankerpunt kunnen zijn.

Ik ben geboren en getogen in het stadsdeel Strijp van de gemeente Eindhoven. Mijn geboortehuis bestaat nog en het huis waar het gezin waarin ik opgroeide, van 1956 tot 1971 woonde, bestaat ook nog. Maar het gehele gebied tussen Strijp, Zeelst en Eindhoven Airport is zo onherkenbaar veranderd dat ik daar de weg niet meer kan vinden. De aanleg van de Tilburgse Weg (A58) was het begin van de wijziging van de infrastructuur; de later aangelegde 'Poot van Metz' heeft die nog sterker gewijzigd. Het Beatrixkanaal ligt nog waar het lag maar het vliegveld is in noordwestelijke richting verplaatst. Waar de blokhutten van de padvinderij stonden is nu een uitgestrekt golfterrein - met wederom gevolgen voor de infrastructuur. Van het oude vliegveld staan het hoofdgebouw en de officiersmess als enig overgebleven herkenningspunten in een totaal nieuwe omgeving. De Baileybrug is weg en de Spitfire die van 1965 tot 1990 op een paal voor de officiersmess stond weg te roesten, vliegt nu in New Jersey. Boerderij XI staat er nog maar zonder boerenbedrijf, bijna aan het eind van een doodlopend stuk Vensedijk.

Steden en dorpen zijn geen openluchtmusea, maar ... in het gebied waar ik ben opgegroeid, ben ik nu totaal ontheemd. Het landschap verandert steeds; in de nabijheid van steden sneller dan op het platteland, maar in dit gebied is het tempo te hoog geweest. Ik zou dankbaar zijn als in mijn geboorteplaats wat meer 'ankerpunten' behouden zouden zijn.

De molen als 'monument van gemeenschapszin'

In de huidige tijd waarin mensen steeds individualistischer worden, gebeurt het steeds minder dat mensen op vrijwillige basis samenwerken om iets groots tot stand te brengen. Er bestaan enkele voorbeelden waar een groep mensen erin slaagde een (soms lang verdwenen) molen weer op te bouwen. Niemand kan dit alleen; de geslaagde projecten zijn steeds ontstaan rond een kern van vasthoudende initiatiefnemers en worden gedragen door de gemeenschap. Eén van de mooiste voorbeelden is de in 1924 afgebroken en in 1980 herbouwde korenmolen van Akersloot. Initiatiefnemer Theo Visser bracht de mensen én het geld bij elkaar om een geheel nieuwe molen op te bouwen. Een aanzienlijk deel van de bouw werd door vrijwilligers uitgevoerd. Tijdens de jaarwisseling van 2000 op 2001 brandde de molen af doordat een vuurpijl in het riet gekomen was. De molen staat er alweer meerdere jaren, dankzij dezelfde Theo Visser, grotendeels dezelfde vrijwilligers en dezelfde gemeenschap. De korenmolen van Akersloot is geen rijksmonument; daar is die veel te jong voor. De molen is wel gemeentelijk monument uit waardering voor de inzet van de inwoners van het dorp. Het onderhoud van de molen wordt bekostigd uit de opbrengst van de molen; de gemeente heeft nog niets hoeven bijdragen. In Sassenheim volhardt het bestuur van 'Stichting de molen van Sassenheim' in het streven naar reconstructie waarvan bij een enquête gebleken was dat die gesteund wordt door een groot deel van de inwoners.

Geraadpleegde publicaties

Tijdschrift *De Molenaar*

1990	10/291	J.S. Bakker: Van rompen en stompen 40/ Geen hoop voor molen Speelman Sassenheim?
1990	45/1415	J.S. Bakker: Van rompen en stompen 49/ Sassenheimer korenmolen
1991	11/333	J.S. Bakker: Van rompen en stompen 56/ Sassenheimer korenmolen
1991	22/695	J.S. Bakker: Van rompen en stompen / Molenstomp Sassenheim niet op monumentenlijst
1993	37/1015	J.S. Bakker: Overdracht van de 'Molen van Speelman' in Sassenheim
1994	12/038	J.S. Bakker: Vreugde en verdriet rond de molen van Sassenheim
1995	14/19	J.S. Bakker: De molen van Sassenheim en de loop van het recht

De Molenwereld

1998	01/5*	vorderingen herstel
1998	03/54	plaatsing op rijkslijst opnieuw afgewezen
1999	02/32	aanbrengen elektriciteit en CV
1999	07/152	lening overgenomen door gemeente; beroep
1999	09/174-175	J.S. Bakker: vergelijking met korenmolen Hillegom
1999	11/221	sponsoractie
2000	05/102	peuterdagopvang in molen
2000	07/158	plaatsing op rijksmonumentenlijst, uitspraak rechtbank
2001	06/152	molenmakersgereedschap Melman
2001	09/220	plaatsing op rijkslijst
2001	10/262 t/m 266*	J.S. Bakker: plaatsing op rijkslijst en uitvoerige historische beschrijving met veronderstelling herkomst uit Amsterdam
2002	02/36	ovl. Hans Hardenberg
2005	09	J.S. Bakker Van Hoop tot Hoop een bereisde molen (De Cocksdorp)

Artikel in het *Weekblad voor de bloembollencultuur* (waarvan wij helaas de publicatiedatum niet konden achterhalen; het artikel verscheen in een reeks in de jaren 1932 en 1933)

Manuscripten

Uit het archief van 'Stichting de Molen van Sassenheim' kon een aantal manuscripten geraadpleegd worden, die opgesteld waren door P.J.M. de Baar, archivaris van het gemeentearchief van Leiden, en J. van Teylingen, voormalig bestuurslid van voornoemde stichting.

Overeenkomstige uitsneden uit de topografische kaart van 1830/1850 (links) en 1986 (rechts). De uitsneden zijn zo gekozen dat de molen iets onder het midden ligt (de zwarte punt achter de aanduiding *KM* op de oude kaart).

BIJLAGE

Historische geografie

Een historisch geografisch onderzoek viel buiten de opdracht. Omdat de cultuurhistorische waarde van monumenten voor een deel voortkomt uit hun relaties met de ontwikkeling van hun omgeving, werd een kort bureauonderzoek verricht. Specifiek over Sassenheim en directe omgeving werden enkele rapporten geraadpleegd. Hieronder volgt een korte samenvatting van gegevens uit deze rapporten.

Sassenheim ligt op een smalle zandrug (een oude strandwal) die van het zuidwesten naar het noordoosten loopt. Er lopen evenwijdig aan elkaar enkele van deze oude strandwallen; de strandwal waarop Sassenheim gesticht is, is in dit gebied de meest oostelijke. De ruimten tussen de strandwallen waren nog lang broeklanden waarin geen akkerbouw mogelijk was. Bewoning gebeurde op de zandruggen die droog bleven. De oudste wegen in dit gebied volgen de kruin van de zandruggen. De plaatsnaam is een 'heem-naam' die wijst op een middeleeuwse ontginning.

Het rapport *Archeologisch onderzoek perceel hoek Rijksstraatweg-Warmonderweg te Sassenheim, gemeente Teylingen* (Grontmij archeologische rapporten 1033) dat via Internet beschikbaar is, geeft in de onderdelen 2.2, 2.3 en 2.4 informatie die betrekking hebben op een ruim gebied waarbinnen ook de molen te vinden is. Aan dit rapport werd het volgende ontleend:

2.3

Prehistorie

De binnen het onderzoeksgebied gelegen strandwallen zijn vanaf ongeveer 3.0000 v. Chr. gevormd. Dit betekent dat de strandwal in de ondergrond van het plangebied vanaf ongeveer het laat Neolithicum kon worden bewoond. De tussen de strandwallen gelegen strandvlakten waren in deze periode echter nog te nat voor bewoning, doch kon het gebied gebruikt worden voor beweiding of de exploitatie van de natuurlijke hulpbronnen.

[...]

Romeinse Tijd

In het grootste deel van de Romeinse Tijd maakte het plangebied geen deel uit van het Romeinse Rijk. De grens van dit rijk lag ten zuiden van het onderzoeksgebied langs de Oude Rijn. De Romeinse aanwezigheid was vermoedelijk wel sterk te merken direct ten noorden van de Rijn en dus het onderzoeksgebied. In deze periode heeft bewoning plaatsgevonden op zowel de strandwallen als de strandvlakten. In de nabijheid van het plangebied zijn al meerdere waarnemingen (§ 2.4.1) gedaan die wijzen op bewoning of aanwezigheid van de mens in het gebied in deze tijd.

[...]

Middeleeuwen

In de Middeleeuwen is het onderzoeksgebied al grotendeels ontgonnen en in cultuur gebracht. Vanaf deze periode beginnen de zandafgravingen (zanderijen) van de Oude Duinen of strandwallen in de streek. Dit zand werd veelal gebruikt voor de ophoging van de steden in de omgeving. De noord-zuid georiënteerde strandwallen fungeerde in deze periode als redelijk hoge en droge landverbindingen tussen de dorpen en steden langs de Hollandse kust. De Rijksstraatweg is zo'n oude landweg. Vermoedelijk hebben deze wegen, althans enkele daarvan, een oudere oorsprong tot wellicht in de prehistorie. Tussen de noord-zuid georiënteerde hoofdroutes lagen enkele dwarswegen, zo ook direct ten noorden van het plangebied: de Warmonderweg of Warmer Dam is een oude verbindingsweg naar het gebied rond Warmond.

[...]

In de Nieuwe Tijd werden de voedselarme zandgronden van de landbouwpercelen op en nabij de strandwallen vaak met stads- en huisafval bemest. Hierdoor kon in de loop der tijd een dik humeus zandpakket ontstaan, in dit geval een lage enkeerdgrond. Gronden die ingezet zijn voor de bloembollenteelt worden dikwijls tot diep omgezet om het schone, kalkrijke zand aan het oppervlak te krijgen en het eventuele klei of veen op diepte te brengen.

Aan Ontgonnen verleden. Regiobeschrijvingen provincie Zuid-Holland, publicatie van het Ministerie van landbouw, natuur en voedselkwaliteit (auteur Adriaan Haartsen) ontleen wij de volgende gegevens:

De strandwallen en de duinen

[...] De hoger gelegen zandruggen van de strandwallen werden ontbost en als bouwland gebruikt, terwijl de vlaktes tussen de strandwallen als grasland voor veeteelt in gebruik waren. Ze werden respectievelijk geest- en meentgronden genoemd. Geesten zijn langgerekte heuvels, de hogere delen van de oude strandwallen. De geesten werden gekenmerkt door een strokenverkaveling dwars over de strandwallen; het hele bouwlandgebied was omgeven door een houtwal.

Op de randen van de geestgronden lagen wegen waaraan de boerderijen stonden en die aan beide uiteinden van de geest in een punt bij elkaar kwamen. In de oude kernen van de strandwallendorpen is deze wegenstructuur vaak nog goed te herkennen, ook al zijn de strandwallen grotendeels vergraven ten behoeve van de bollenteelt en zandwinning.

De oudste geesten hebben over het algemeen een ovale vorm (bijv. Noordwijk-Binnen), terwijl de jongere geesten meer rechthoekig van vorm zijn (bijv. Noordwijkerhout). Aan het einde van de 10e eeuw waren alle strandwallen in de regio door de mens grotendeels ontbost en in gebruik genomen als akkerland. Afwatering van de landbouwgronden gebeurde via vergraven duinbeken of duinrellen.

[...]

Steden en dorpen

De oudste nederzettingen in de regio ontstonden op de oeverwallen en strandwallen. In de Romeinse Tijd waren met name de oeverwallen populair; hier kwamen onder meer Valkenburg en Leiden tot ontwikkeling. Andere dorpen op de oeverwallen van de (Oude) Rijn zijn Rijsburg (866) en Katwijk aan den Rijn (11e of 12e eeuw). De dorpen op de strandwallen ontwikkelden zich als lintnederzettingen met een bebouwingsconcentratie rond de kerk. Dergelijke nederzettingen in de regio zijn: Voorburg (circa 100 tot 270, 9e eeuw), Rijswijk (Vroege Middeleeuwen), Oegstgeest (8e eeuw), Noordwijk-Binnen (9e eeuw), Voorschoten (866), Warmond (9e eeuw), Sassenheim (10e eeuw), Voorhout (10e eeuw), Wassenaar (11e eeuw), Lisse (eind 11e eeuw), Noordwijkerhout (12e eeuw), Loosduinen (eind 12e eeuw), Hillegom (13e eeuw).

In de negentiende eeuw werden de zandgronden nabij Sassenheim, Lisse en Hillegom afgegraven, waarbij de overblijvende grond zeer geschikt bleek voor de bollenteelt. De molen bevindt zich binnen een gebied waar al in de negentiende eeuw bloembollen werden geteeld. Deze teelt heeft zelfs geleid tot de onttakeling van de molen; het bloembollenbedrijf van Speelman & Zoon was lucratiever dan het malen van granen. Vanaf 1989 werd rond de molenstomp woningbouw gerealiseerd. De bebouwing was toen al tot korte afstand genaderd vanuit het noorden en oosten; naar het gebied tussen noordwest en zuidwest was de omgeving toen nog betrekkelijk open.

Op zodanige afstanden dat er voldoende inwoners voor inkomsten van de molen (hetgeen in het feodale stelsel inkomsten voor de landheer inhield) waren, stonden molens. In de Middeleeuwen hadden Sassenheim en Lisse samen één molen die blijkbaar een tijd in Sassenheim en een tijd in Lisse heeft gestaan. Het zuidwestelijk gelegen Warmond had in elk geval in 1615 een molen; hoe ver de geschiedenis daarvan teruggaat, is nog niet bekend.

Toen Jan Jacobus van Rhijn in 1846 een molen bouwde, was er perspectief dat de bevolking zodanig toe zou gaan nemen dat hij vertrouwde op voldoende klandizie. In 1837 werd het besluit genomen tot droogmaking van de Haarlemmermeer en in 1845 werd begonnen met de bouw van de gemalen. Korte tijd later werden ook korenmolens gebouwd in Zwanenburg (1858), Vijfhuizen (1860) (beide ook gewezen Amsterdamse molens!). In Aalsmeer werd de standerdkorenmolen in 1863 vervangen door een grote bovenkruier 'De Leeuw' 1863 en drie jaar later werd poldermolen De Zwarte Ruiter verbouwd tot korenmolen.

Hij koos de plaats voor zijn molen zuidwestelijk buiten het dorp op ongeveer één derde van de afstand tot Warmond. De molen van Warmond stond aan dezelfde weg op ongeveer één derde van de afstand vanaf Warmond. Van Rhijn kan uit Warmond dus geen klanten gehad hebben; zeer waarschijnlijk wel van Voorhout, dat toen echter maar weinig inwoners telde.

Het gebied waar Van Rhijn de molen liet bouwen, was de omgeving nog open. De molen kwam op een kavel uit een rij die al vóór 1832 was uitgegeven maar waarop nog nauwelijks bebouwing stond. De keuze om de zuidwestelijk van het dorp te bouwen was waarschijnlijk ingegeven door de wens zowel klanten van Sassenheim (voor wie deze molen veel dichterbij was dan die van Lisse) als van Voorhout (waar geen korenmolen in de nabijheid was) te trekken.

In de nabijheid van de molen zijn kwekerswoningen uit een periode rond 1900 behouden.